

Intervjui s umjetnicima – autorima skulptura iz Parka skulptura nastalih u okviru Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak": **DORA KOVAČEVIĆ**

Transkript intervjuja. Uređeni, neautorizirani tekst.

Sisak, Caprag • 9. prosinca 2015.

Sudionici:

Dora Kovačević, akademska kiparica i grafičarka

Tina Tomšič, studentica konzervacije-restauracije (Umjetnička akademija u Splitu, Odsjek za konzervaciju-restauraciju)

Sagita Mirjam Sunara, dipl. konzervator-restaurator (Umjetnička akademija u Splitu, Odsjek za konzervaciju-restauraciju)

Snimatelj: Ivan Cindrić (Video-studio "Vrbanus", Sisak)

Transkript izradila: Tina Tomšič

Tekst ispravile i uredile: Tina Tomšič i Sagita Mirjam Sunara (dovršeno u veljači 2016.)

Likovna oprema i bilješke: Sagita Mirjam Sunara

*Tina Tomšič i Dora Kovačević u Narodnoj knjižnici i čitaonici
"Vlado Gotovac" u Capragu (foto: S. M. Sunara)*

Tina Tomšič:

Ja sam Tina Tomšič, studentica 5. godine konzervacije-restauracije na Umjetničkoj akademiji [u Splitu]. Danas je 9. prosinca 2015. godine. Nalazimo se u Narodnoj knjižnici i čitaonici "Vlado Gotovac" u Capragu, radničkom naselju pokraj [nekadašnje] sisačke Željezare.

U blizini ove zgrade nalazi se nekoliko skulptura koje su nastale u sklopu Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", koja se održavala od 1971. do 1990. godine. [Sa mnom je u društvu] gospođa Dora Kovačević, autorica skulpture *Zid* koja je nastala 1985. godine. Cilj ovog intervjua je prikupiti podatke o izradi [te] skulpture, materijalima [od kojih je načinjena], tehnologiji [njezine] izrade, ali i o tome kako je bila zamišljena, [odnosno] kako je trebala izgledati. [Želimo saznati nešto i o Vašem iskustvu sudjelovanja u Koloniji: kako je izgledao proces prijave, tko su bili drugi sudionici]. (*Obraća se Dori Kovačević.*) Također nas zanima Vaše mišljenje o prezentaciji skulpture, njenom smještaju, ali i konzervatorsko-restauratorskoj problematici.

S nama je danas i Sagita Mirjam Sunara, nastavnica s Umjetničke akademije u Splitu.

Gospođu Kovačević, za početak ću Vas ukratko predstaviti. Rođeni ste 1951. godine u Dubrovniku. Na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu studirali ste od 1969. do 1974. Diplomirali ste grafiku. Od 1975. do 1977. godine studirali ste u Parizu, na Visokoj državnoj školi dekorativnih umjetnosti. Tamo ste diplomirali kiparstvo. Od 1997. [godine] predajete na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Stekli ste zvanje redovnog profesora.

Otkud poticaj za bavljenjem umjetnošću?

Dora Kovačević:

Teško je to reći. Uvijek sam nešto rukama radila. Od djetinjstva to znam. Likovno [stvaralaštvo] me privlačilo. Voljela sam crtati, kako moj brat kaže: "Samo joj daj komad papira i olovke, i onda si miran cijeli dan." (*Smijeh.*) To je tako, i to me nikad nije puštalo.

Išla sam u gimnaziju. Nisam išla u školu primjenjenih umjetnosti. To je bio moj vlastiti izbor, jer nisam imala problema s učenjem, pa sam htjela imati [neko] šire, opće znanje. To mi uopće nije žao.

Na akademiju se nisam trebala odlučivati, nego sam se više trebala doma izboriti pred tatom koji je [isprva] bio malo skeptičan, ali poslije, kad sam položila [prijemni ispit], ponosan. Od prve ušla na grafički odsjek. Tako je to krenulo. S obzirom da ste Vi neke godine i datume nabrojali, onda se vidi kada je to bilo i koliko je trajalo. Ja kažem: u prošlom stoljeću. (*Smijeh.*)

Tina Tomšič:

Kako ste se odlučili prijeći s grafike na kiparstvo?

Dora Kovačević:

To je pitanje koje je meni logično. Očito prema boji nikad nisam imala pravi odnos, makar sada bojim kipeve, vrlo često. (*Smijeh.*) Ali ne kao slikarstvo, nego grafički... Grafika ima tu dramatičnost između crnog i bijelog, praznog i punog. Moje kiparstvo, moje bavljenje trećom dimenzijom je doslovno izašlo iz dvije dimenzije prostora; [iz] plohe u prostor.

Mislim da se čak i na ovoj skulpturi to može vidjeti: ta ploha koja zakrivljenošću, perforacijama i položajem tvori volumen, a nije u klasičnom smislu zatvorena kiparska forma – da tako kažem: klasičnijeg izražaja.

Tina Tomšič:

Kako ste se odlučili [prijaviti za sudjelovanje] u Koloniji likovnih umjetnika "Željezara Sisak"? Kako je tekao prijavni proces?

Dora Kovačević:

Ne znam kako je prijavni proces tekao, zaista ne znam... Da li je to bio nekakav [natječaj] ili smo se mi prijavili, pa si došao na red, da tako kažem... Ali to su [bila takva] vremena, ne samo u Sisku, nego je bilo na još nekoliko mjesta raznih kolonija. Možda ne tako specifičnih kao ovdje, [ali su postojale]. Zapravo, kroz tih dvadesetak godina svakodnevno [je bilo kolonija], i brojni su [umjetnici u njima sudjelovali]. Nekakva specijalna [prijava] nije postojala.

Ono što je mene u to doba zanimalo, a vjerojatno i moje kolege, nije bio samo rad, nego i druženje s drugim kolegama. Zato simpoziji i postoje. Ono što je specifično u tom kiparskom dijelu, i kod mene i kod mojih kolega, [jest to] da uspiješ realizirati neku skulpturu, neku zamisao u jednoj dimenziji i materijalu, koje sigurno nećeš napraviti ni doma ni u ateljeu.

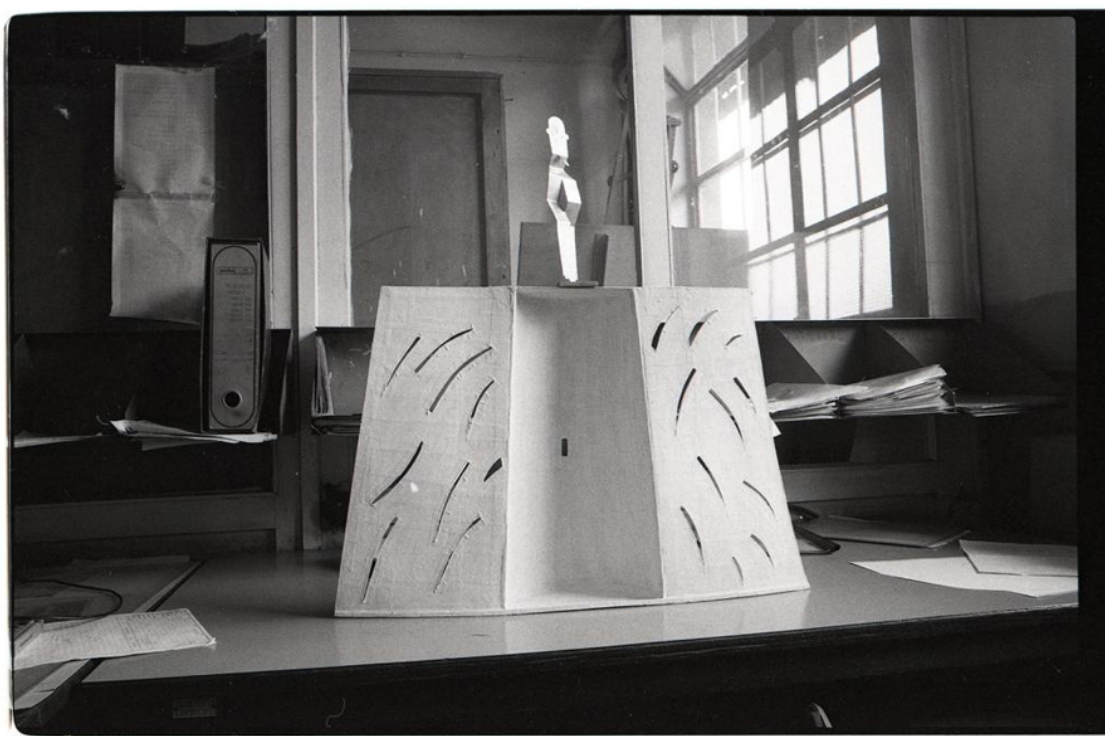
Hoću reći, tu novac nikome od nas nikad nije bio poticaj, [jer smo] mi zapravo [tu boravili desetak dana]. Imali [smo] stan i hranu, kako bi se reklo, i tulum navečer, ali tulum smo si sami napravili, jer smo se družili. A to druženje kroz rad, upoznavanje kolega i rad tijekom dana, ja to jako volim. Mislim da i drugi moji kolege [to vole], inače ne bi dolazili na takve simpozije.

Tina Tomšič:

Jeste li prijavi morali priložiti skicu ili model [skulpture koju ćete izraditi]?

Dora Kovačević:

Ne znam... Za samu prijavu ne. Ja se više ne sjećam koliko je trajao naš boravak ovdje, ali ti [si] tu ne možeš dozvoliti da razmišljaš što ćeš [raditi], a da [radnici] čekaju. (*Uzima fotografiju papirnate makete skulpture Zid.*) Evo fotografije [koja prikazuje] taj moj model koji je doslovno iz papira napravljen (*smijeh*), a onda je prešao u debeli lim. [Moja] skulptura ima skoro dva metra visine, ili tri – [na znam točno]. Ona [je] – kako je to plošno, s perforacijama – morala [je] biti od debljeg lima, koji nije podložan udarcima, odnosno [kasnijem] savijanju.

Maketa skulpture Dore Kovačević Zid i skulpture Zvonimira Lončarića Čovjek (osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)

Tina Tomšič:

Napravit ću malu digresiju... (*Uzima fotografiju makete skulpture Zid.*) Na fotografiji [o kojoj ste govorili], iznad Vaše skulpture [nalazi se] jedna manja skulptura o kojoj nemamo [nikakvih podataka. Ne znamo ni tko ju je napravio, ni...] A ovdje je i fotografija realizirane skulpture. (*Pokazuje fotografiju skulpture.*)

Dora Kovačević:

(Promatra obje fotografije.) Mislim da imam doma jednu fotografiju, ali je moram potražiti, ako [je] nisam [poklonila] pokojnom autoru... [Autor te skulpture] je Zvonimir Lončarić zvan Riba, naš poznati kipar. On je [imao] skulpturu "sličnog" tretmana: iz ploha u prostor. Tu bi onda došle oči... Vjerojatno ju je pofarbao, ali [nisam sigurna]. Ta [skulptura] nije sačuvana?

*Skulptura Zvonimira Lončarića Čovjek prije bojenja
(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)*

Tina Tomšič:

Nažalost nije.

Dora Kovačević:

On je [U Koloniji] bio kad i ja. Jedna na drugoj stoji! (*Smijeh.*) Inače, njegova je skulptura visoka barem dva metra, ako nije i više. Jako mi je žao što to nije sačuvano.

Tina Tomšič:

Puno Vam hvala na toj informaciji! Spomenuli ste sad svoj boravak [u Sisku]. Voljela bih da nam još malo o tome pričate. [Pronašli smo podatak] da je Kolonija održana od 17. do 27. lipnja 1985. godine.¹ Jeste li cijelo vrijeme tu boravili?

Dora Kovačević:

Mislim da smo stanovali u hotelu.

Tina Tomšič:

U Hotelu Panonija.

Dora Kovačević:

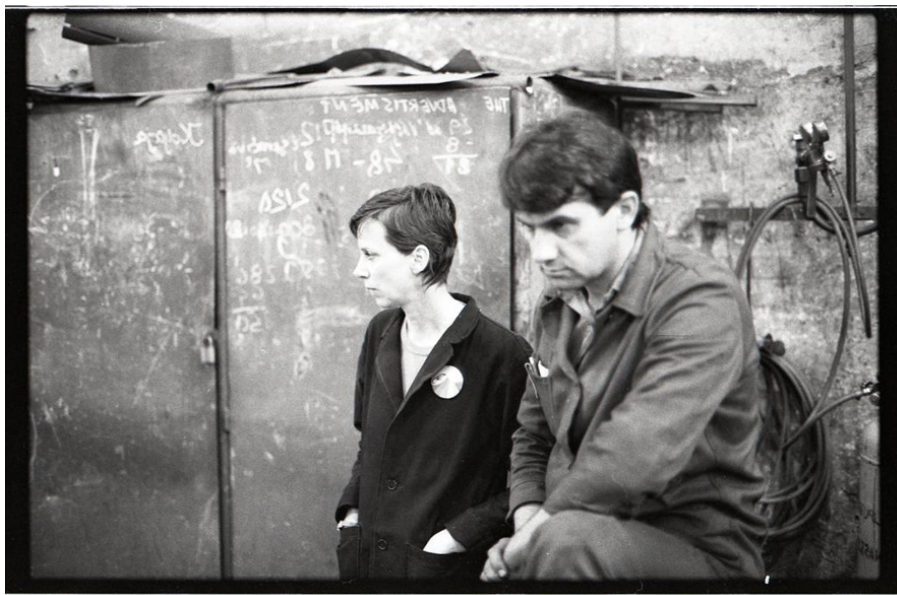
Da, dobro. [Nama koji smo bili iz Zagreba Sisak je bio blizu], no mislim da sam cijelo vrijeme bila ovdje. Slikarima je, da tako kažem, malo lakše: mogu izabrati manji format. To, naravno, nije uvijek slučaj. Ne znam gdje su [slikari] radili, je li to bilo u školi, u nekom zatvorenom prostoru...

Posao realizacije skulpture zahtijevao je rad u radionici. U jednom prostoru su nam dodijelili nekoliko majstora. Žao mi je, zaboravila sam kako su se ti tada mladi (*smijeh*) ljudi zvali. Evo, tu smo na nekim fotografijama zajedno... (*Prevrće po fotografijama na stolu. Pokazuje fotografiju na kojoj su ona i jedan radnik snimljeni u tvorničkom pogonu.*) Evo ga, ovo je jedan majstor. Ne znam što su oni bili [po zanimanju]... Kao što znamo, Željezara je bila jedna ogromna tvornica. Imala je više pogona; nije bilo samo lijevanje i izvlačenje.

¹ N. N., "Deset stvaralačkih dana", *Vjesnik Željezare : list radnog kolektiva Željezare Sisak*, godina XXXIV, broj 11, 14. lipnja 1985., Sisak : Željezara Sisak, str. 1. U članku je najavljeno sudjelovanje ovih umjetnika: Milan Blanuša, slikar iz Beograda, Anastasija i Dragoljub Brajović iz Titograda, Grozdan Krstevski iz Skoplja, Vjera Lalin i Ivan Tomljanović iz Zagreba, Dušan Džamonja, kipar iz Rovinja, Dora Kovačević, Ante Kuduz, Zvonimir Lončarić i Ivan Sabolić iz Zagreba, Miroslav Arsić, grafičar iz Požarevca, i Dragan Stojkov iz Novog Sada.

U Koloniji su sudjelovali: Arsić, Krstevski, Blanuša, Lalin, Karanović, Kuduz, Kovačević i Lončarić (N. N., "Umjetnici u Koloniji", *Vjesnik Željezare : list radnog kolektiva Željezare Sisak*, godina XXXIV, br. 12, 28. lipnja 1985., Sisak : Željezara Sisak, str. 12).

Ovdje su oni nama – meni – iz tih debelih limova izrezali [komade za izradu skulpture]. Ne sjećam se više kako [smo uvećali nacrt, i pripremili sve za izrezivanje]. Mislim da negdje ima slika kako nešto crtam, nešto mjerim. (*Pokazuje fotografiju na kojoj ona mjeri promjer zaobljene čelične ploče. Smijeh.*) Tu se vidi da je nešto i vareno.... Dakle, to se moralo tamo izrezati, saviti, zavariti i perforirati.

*Dora Kovačević i jedan od radnika Željezare Sisak
(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)*

*Dora Kovačević pri radu
(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)*

Sagita Mirjam Sunara:

[Smijem li se ja ubaciti?] Sjećate li se kako se savijao debeli čelični lim?

Dora Kovačević:

(Ponovno uzima fotografiju na kojoj mjeri promjer zaobljene čelične ploče.) Mislim da je negdje postojalo nešto za savijanje... Danas možemo vidjeti [da je] skulptura zapravo sačuvana. *(Uzima fotografiju skulpture Zid koju je 2015. godine snimio Neven Peko.)* [Tako ja mislim.] Osim što je [u donjem dijelu] malo nagrižena [korozijom]. Da je i u puno boljim uvjetima bila... Ona ima sreću da je zaklonjena ispod nadstrešnice. [Ima i tu sreću što se ne nalazi na takvome mjestu] da je netko može uzeti, metnuti na kamion i prodati kao staro željezo, što se, nažalost, [kod] nekih skulptura vjerojatno dogodilo. Ne vjerujem da su nestale, [odnosno] da ih je netko odnio u svoje dvorište kao skulpturu. *(Smijeh.)*

Sagita Mirjam Sunara:

Planirala sam Vas pitati neke stvari na kraju [intervjua], ali iskoristit ću priliku [i sada Vam postaviti nekoliko pitanja. Kako su Vas radnici prihvatili? Hoću reći,] bili ste žena u okruženju u kojemu su samo [muškarci]. Znam da [im je suradnja s umjetnicima predstavljala] izazov...

Dora Kovačević:

Ne znam... Moram priznati da u životu nikad nisam imala problema s takvim odnosima. Nikad [se] nisam ponašala kao ženska u muškom društvu. Konačno, čim se [nečeg] primim, kolege vide jel ti znaš, jel kužiš ili ne kužiš, da l' se bojiš primiti [alat], znaš [li raditi], hoćeš li se [prenemagati] i tako.

Mala digresija: znam da sam vrlo često išla u jedan dućan u Zagrebu po neke daske, mislim da se radilo o furniru. [Bilo je to] davno, davno... Još su dečki to na ruke pilili! Uvijek sam bila dobro poslužena, [jer] su oni, mislim, [imali] mali odmak od onih muških majstora koji su im svaki dan dolazili. *(Smijeh.)* Ali [ja to] nisam iskorištavala. Nisam!

(Smijeh.)

Tina Tomšič:

Spomenuli ste radnika na [jednoj fotografiji]. Sjećate li se, je li Vam bio [dodijeljen] jedan radnik [kao ispomoć ili više njih]?

Dora Kovačević:

Bilo ih je više. [Bilo ih je] nekoliko. Evo, tu se vide dva... *(Uzima fotografiju.)* Čak tri! Sad, kako su bili dodjeljeni – iskreno, ne znam. Mislim da je to i stvar veličine [skulpture]. Tako [veliku skulpturu] jedan [čovjek] ne može [izraditi].

*Savijanje čelične ploče; u drugom planu se vidi Dora Kovačević
(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)*

Tina Tomšič:

[!] procesa [rada].

Dora Kovačević:

Da, da. I procesa rada.

Tina Tomšič:

Ti radnici su u međuvremenu pomagali i drugim umjetnicima?

Dora Kovačević:

Da. (*Promatra fotografiju na kojoj je ona s još troje Željezaraca.*) Ovo me uvijek fasciniralo: sjećam se te debele, željezne [ploče]. Evo, tu se vidi: to ima barem trideset, četrdeset [centimetara]. Te dvije ploče, jedna na drugoj, na kojima se onda moglo lupati, variti, što god hoćeš. (*Smijeh.*) Pogledajte: to je dosta velik [komad]. Ako sam [to] ja (*pokazuje na fotografiji*), to je [površina] 2,5 x 2,5 m.

*Dora Kovačević i radnici Željezare Sisak pri radu
(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)*

Sagita Mirjam Sunara:

To je sve metal, punom debljinom!? (*Govori o metalnoj podlozi na kojoj se skulptura izrađivala.*)

Dora Kovačević:

Da. Kako je to došlo sim, ja ne znam!

A ovo (*uzima drugu fotografiju*), da l' su oni to ovako... Tu se vidi da ručno savijaju [čelični lim]. A kaj ja znam... (*Proučava fotografiju.*) Očito je... Tu se vidi to savijanje. (*Pokazuje snimatelju fotografiju savijanja čelične ploče na kojoj ona stoji iza radnog stola, u drugom planu.*) Očito je... (*Smijeh.*) Evo, iskreno – ne sjećam se. Možda baš ta debljina lima nije dozvolila da se krivo savije. Ako su tu imali ravnu [plohu], i sa dvije

strane, nije se moglo dogoditi da se nešto... To je neki [zakon] fizike, jel da? Plus debljina tog materijala... Ne možeš ga baš ovako svinuti. (*Smijeh.*)

Tu ima... Ne znam jesmo li mi to pogledali; [mislim da ploča] ima više od centimetra debljine, ili dobar centimetar.

Sagita Mirjam Sunara:

To ćemo tek pogledati.

Dora Kovačević:

To ćemo pogledati... (*Uzima fotografiju na kojoj radnike Željezare Sisak čuči iznad čelične ploče i izrezuje željeni oblik. Na čeličnoj ploči bijelom kredom piše: "Za umjetnike i kulturu."*) Evo, vidim da smo tu onda iscrtali [konture]. Onda je [radnik] to izrezao s [pomoću] uređaja za varenje, [nakon čega] se izbrusilo. Aparat za varenje reže [metal] na toplinu. Nije bilo lasera! (*Smijeh.*) Ne znam da li bi laser to mogao [izrezati]... Mogao bi sigurno, ali bi to bile ogromne i skupe mašine.

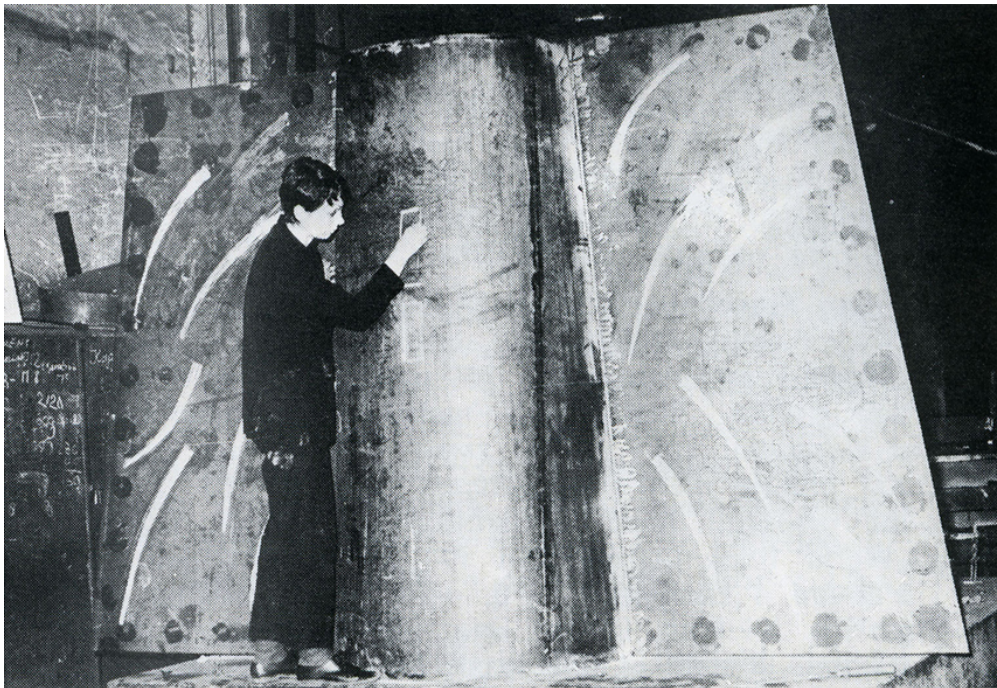
*Radnik Željezare Sisak reže čeličnu ploču
(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)*

(*Sagita Mirjam Sunara dodaje Dori Kovačević fotografiju na kojoj ona stoji pokraj svoje nedovršene skulpture i kredom iscrtava konture pravokutnog otvora na izbočenom dijelu.*) I onda kad smo to sastavili... Evo, tu je sad baš fotografija gdje se vidi [skulptura] u komadu. Tu se vidi da je lupano, je li? Što bi to bilo? (*Pokazuje mrlje duž vanjskih bridova dviju ravnih ploha.*) To su tragovi nekog rada, valjda

izravnavanja... Aha! Može biti, kada smo tu, po dužini... Prvo smo ovo savili (*rukama pokazuje obris zaobljenog dijela skulpture*), onda smo, valjda, donji i gornji dio... Ovo je došlo... (*Pokazuje rukama kao da je skulptura nešto poklopila.*) Vjerojatno je toplina prilikom varenja malo deformirala [lim].

Tina Tomšič:

Izvitoperila ga.

Dora Kovačević kredom iscrtava konture perforacija
(fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)

Dora Kovačević:

Jer vidim: tu su neki tragovi, a tu je (*traži fotografiji na kojoj je u prvom planu veliki čekić*) neki ogromni čekić, malj, bat željezni. (*Smijeh.*) A ja sada tu crtam s kredom (*opet pokazuje na fotografiju na kojoj iscrtava kontrure perforacija*), i onda će oni to...

Tina Tomšič:

Izrezati.

Dora Kovačević:

...sa varom izrezati. Ovo izgleda kao neka puškarnica, ovako ima na sredini taj [izrez]. Tema je zid, tvrđava... Ali nije mi i u primisli bilo da će tu biti fronta. Nažalost.

Tina Tomšič:

Kako ste odlučili da ćete [za izradu skulpture koristiti] baš taj debeli lim? Jeste li to [odlučili] nakon što ste razgledali [tvorničke] pogone [i upoznali se s materijalima koje Željezara proizvodi]?

Dora Kovačević:

Ne, ne. Ja sam to [odlučila] na temelju svoje skice. Na temelju modela. Naravno, da se [kojim slučajem nije mogla napraviti tako velika skulptura, da je rečeno da ona mora biti manjega formata], onda bi se možda mogao koristiti tanji lim.

Tina Tomšič:

Tanji lim...

Dora Kovačević:

Čujte, tko bi to napravio da nije napravila Željezara Sisak!? (*Smijeh.*) U to doba, [kad] sam bila mlada, [takav se rad mogao realizirati] eventualno na temelju [nekog] natječaja, pa neka izvedba... A ovako sam... Pa ni eminentni, etabliraniji, stariji kipari nisu tada radili [djela] tih dimenzija! I oni su iskoristili [priliku]... Konačno, vidimo da su tu bili kolege... Dobro, svi smo tada bili dvadeset, trideset godina mlađi. (*Smijeh.*) A lijepo je bilo! Družili smo se.

Sudionici XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak" ispred spomenika Želimira Janeša u Spomen-parku Brezovica (osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)

(Uzima fotografiju sudionika XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak" u Spomen-parku Brezovica.) Ja bih spomenula da je tu moja kolegica, slikarica – grafičarka koja je sa mnom studirala, Vjera Lalin,² i njen pokojni suprug Tomo Lalin, Splitsanin, koji je bio povjesničar umjetnosti i kritičar.³ On je cijelo vrijeme bio s nama. Uvijek se družio. Često je pratio svoju suprugu. Bio je u našem društvu, i bio je jedan jako dragi, veseli čovjek. Ove druge ljude – [nekih] se sjećam, [nekih] ne... Očito nisu iz Zagreba.

Sagita Mirjam Sunara:

Da Vam pročitam imena sudionika Kolonije, pa da mi kažete ako [nekoga] prepoznajete?

Dora Kovačević:

Da.

² Vjera Lalin (r. 1947) je hrvatska slikarica. Diplomirala je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1974. godine u klasi Ivana Lovrenčića. Bila je suradnica Majstorske radionice Ljube Ivančića (podaci preuzeti s *web*-stranice Hrvatske enciklopedije: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35213>).

³ Tomislav Lalin (1937. – 1999.) bio je hrvatski likovni i književni kritičar. Završio je Filozofski fakultet u Zagrebu. Od 1971. godine bio je urednik dramskoga programa HRT-a. Jedan je od osnivača Splitskoga salona i Bijenala suvremene hrvatske grafike, te umjetnički voditelj Umjetničkoga salona u Splitu (podaci preuzeti s *web*-stranice Hrvatske enciklopedije: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35212>).

Sagita Mirjam Sunara:

Miroslav Arsić. On je bio iz Požarevca. Milan Blanuša, slikar. Branislav Karanović, fotograf.

Dora Kovačević:

Je li ovo Karanović? *(Pokazuje na fotografiji.)*

Sagita Mirjam Sunara:

Moguće.

Dora Kovačević:

Ne znam... Iskreno, to je bilo tako davno.

Sagita Mirjam Sunara:

Jasno! Grozdan Krstevski iz Skopja. Ante Kuduz.

Dora Kovačević:

Kuduza nema tu. Tu sam ga negdje vidjela. *(Pokazuje na druge fotografije na stolu.)*

Sagita Mirjam Sunara:

Nema ga na toj fotografiji, ali ga ima na drugima.

Dora Kovačević:

Ne znam je li Kuduz bio stalno ovdje, ali mi drugi smo spavali [u Sisku]. *(Smijeh.)*

Sagita Mirjam Sunara:

Vjeru Lalin ste spomenuli. Vidimo li [na nekoj fotografiji] Zvonimira Lončarića?

Dora Kovačević:

Nema ga tu... Evo ga na jednoj [od onih fotografija]. (*Pokazuje na druge fotografije na stolu.*)

Sagita Mirjam Sunara:

Ivan Tomljanović iz Zadra.

Dora Kovačević:

Ne. Ova fotografija, ja mislim da je ovo slikano ne za vrijeme [Kolonije], nego kad smo došli... Bila je neka zajednička proslava... Ili je to bilo na kraju, kad su bile i nagrade? Znam da su se nagrade istovremeno davale [i za Koloniju], i za književno djelo.⁴

Sagita Mirjam Sunara:

Tako je.

Dora Kovačević:

Te godine je [Književnu nagradu] dobio [Oskar Davičo].⁵

Sagita Mirjam Sunara:

To [ćemo] mi istražiti. Gospodin [Vlatko] Čakširan, [ravnatelj] Gradskoga muzeja Sisak, pisao je o Književnoj nagradi i priredio izložbu na tu temu [prošle godine].

⁴ Povezivanje Kolonije likovnih umjetnika i Književne nagrade započelo je 1983. godine. Vlatko Čakširan bilježi da je 12. rujna 1985., u okviru proslave Dana MK Željezare Sisak, u kinodvorani Željezare održana svečana projekcija igranog filma *Crveni i crni*, uz dodjelu nagrada Kolonije i Književne nagrade (dobitnici su bili Oskar Davičo, Jožef Pap i Nusret Idrizović; vidi: Čakširan, Vlatko, *Kolonija likovnih umjetnika Željezare Sisak 1971–1990. : Povijesni pregled : Izložba Gradskog muzeja Sisak*, Sisak : Gradski muzej Sisak, 2012., str. 31). Na naslovnoj stranici *Vjesnika Željezare* od 28. lipnja 1985., međutim, objavljena je vijest o dodjeli nagrada Kolonije (dobitnici su bili Ante Kuduz, Vjera Lalin i Miroslav Arsić; zbog iznimne kvalitete radova, dodijeljene su i dvije specijalne nagrade, Dori Kovačević i Branimiru Karanoviću; N., N., „Nagrađeni umjetnici“, *Vjesnik Željezare : list radnog kolektiva Željezare Sisak*, godina XXXIV, br. 12, 28. lipnja 1985., Sisak : Željezara Sisak, str. 12). Nije, stoga, jasno kada su nagrade Kolonije dodijeljene: na zatvaranju Kolonije u lipnju ili na otvaranju godišnje izložbe Kolonije u rujnu 1985.(?)

⁵ Oskar Davičo (1909. – 1989.), srpski pjesnik i prozaik.

Dora Kovačević:

Naravno, književnici nisu tu došli pisati. (*Smijeh.*) [Pouzdan] znam da je bila velika fešta u tvorničkom restoranu, [da l'] za kraj ili za otvaranje... Ne znam. Zaista ne znam da l' smo [samo zbog toga] dolazili... Možda i jesmo, [jer] se pritom onda i izložba [održala]... Hm, ne vjerujem da su kolege izvana dolazili... Ponovno iz Makedonije... Možda [nisu] svi [došli].

Sagita Mirjam Sunara:

Znate što, vidjeli smo da su se na početku [Kolonije] organizirali nekakvi obilasci... Možda je to bio organizirani obilazak za umjetnike, posjet okolici Siska?⁶ [Neki drugi umjetnici su spomenuli] da su ih organizatori vodili na izlete. Izložba bi u pravilu bila krajem godine, kad bi [Kolonija] završila [s radom].

Dora Kovačević:

Možda se iz nekih [arhivskih izvora] može vidjeti kad je bila [ta] izložba...

Sagita Mirjam Sunara:

Tako je.

Dora Kovačević:

...jer je to bilo tu, unutar ovog naselja, ja sad ne znam gdje... Uz onu glavnu cestu, s jedne strane [ide] pruga, je li? S druge strane, negdje malo prema Sisku, tako sam ja zapamtila. [Cesta je] uvučena, i [tu] je bio veliki restoran, ogroman. Mislim [da se radilo o] radničkom restoranu.

⁶ *Vjesnik Željezare* izvijestio je da je XV. Kolonija likovnih umjetnika "Željezara Sisak" započela zajedničkim skupom umjetnika – sudionika Kolonije, predstavnika Željezare Sisak, gradskih kulturnih ustanova i stručne službe Osnovne samoupravne interesne zajednice (OSIZ). Pavica Pirc Petrinjak, voditeljica Kolonije, održala je umjetnicima izlaganje o nastanku i radu Kolonije. Miljenko Boljević, potpredsjednik Poslovnog odbora, govorio im je o proizvodnji u Željezari Sisak. Davorka Ljubičić, potpredsjednica Izvršnog vijeća općinske skuštine, održala je predavanje o gradu Sisku i njegovu razvoju, dok je Mile Vuković, predsjednik Izvršnog odbora Željezare Sisak, umjetnicima uručio monografiju Siska i materijal vezan uz Koloniju. Prvi dan Kolonije iskorišten je za upoznavanje Željezare. Vidi: D. P., "Obogaćivanje života i uljepšavanje prostora", *Vjesnik Željezare : list radnog kolektiva Željezare Sisak*, godina XXXIV, br. 12, 28. lipnja 1985., Sisak : Željezara Sisak, str. 12.

Sagita Mirjam Sunara:

Menza za radnike.

Dora Kovačević:

Da, da. I to je [bilo] sve puno, kad je bio tulum. (*Smijeh.*) To je bilo neko prijepodne...

E, znate gdje smo bili? Otišli smo pogledati – kao grupa, dok smo radili [u Koloniji] – spomenik od profesora [Želimira] Janeša. On je tu negdje. To je kao neki cvijet od betona.⁷ I kojom prilikom... Ili sam ja to kasnije bila? [Tu se nalazi] osmogodišnja škola "[Braća] Bobetko", i biste su ispred. Ali mislim da sam ja to sama kasnije [posjetila]... Odnosno, nisam bila sama, ali [taj posjet nije imao veze s] Kolonijom, kad sam došla oko 2000. [godine] pogledati jel se negdje vidi koja skulptura.

Tom prilikom – to sad apsolutno nema veze s tim – [ali] bila je rana jesen... Ovdje su drvoredi onih okruglastih šljiva... Ne znam kako se [točno] zovu. Ljubičastih. To sam nabrala, i onda je mama u Zagrebu napravila...

Sagita Mirjam Sunara:

Džem?

Dora Kovačević:

...takav dobar štrudl! (*Smijeh.*) Al' to mi je ostalo baš ovako [u sjećanju]... Tu su negdje drvoredi tih divljih šljiva.

Sagita Mirjam Sunara:

Jestivi [suvenir] iz Siska!

Dora Kovačević:

Da.

⁷ Riječ je o spomeniku Želimira Janeša u Spomen-parku Brezovica. Taj se spomenik vidi na fotografiji sudionika XV. Kolonije snimljenoj u Spomen-parku Brezovica (fotografija iz osobne arhive Branimira Karanovića).

Tina Tomšič:

Kako se Vama svidio taj spoj umjetnosti i industrije?

Dora Kovačević:

Jako mi se svidio! E da, to je lijepo... Maloprije smo s kolegom [Zvonimirom] Kamenarom razgovarali.⁸ Naravno da je prvi susret bio obilazak Željezare i te fascinantne velike sale u kojoj su gorile peći. S druge strane se moglo hodati po nekakvom mostu, a [peći] su tamo rigale vatru. Ali to je, to su te dimenzije i ta rudimentarnost, elementarnost tog procesa... To je fascinantno! Naravno da ja to volim, vjerujem da svi kipari vole, [jer] mi materijale isto koristimo, čak i nešto proizvodimo, naravno kroz reciklažu i ne u tom obliku, jel da?

Tina Tomšič:

U sklopu te Kolonije nastala je skulptura *Zid*. Što ona predstavlja? Kako biste je opisali?

Dora Kovačević:

Mislim da smo se već malo i dotakli toga. To je jedan rad koji govori o tome da je prostor mojeg trodimenzionalnog izražavanja izašao iz plohe. Zato se on mogao napraviti iz lima, bez da sam [radila] neke... Ne kompromise, nego; kad [kažem] "kompromis", mislim: prilagoditi se materijalu, prilagoditi formu materijalu. Ovdje je bilo jasno da se u tom smislu zapravo nema što puno prilagođavati.

Ja sam u to doba [tako] razmišljala i radila. Ja se jesam odredila [za to] i napravila [rad] posebno za [Koloniju], ali to nije bilo nešto izvan mog tadašnjeg likovnog razmišljanja.

Tina Tomšič:

Znači li to da je ova skulptura dio nekog šireg ciklusa?

Dora Kovačević:

Ja bi rekla da je ona slijedila razvoj moje likovne misli, tu, u tom trenutku tu. (*Smijeh.*) Naravno, u dimenziji i materijalu koji ne bi [mogao] nastati u ateljeu.

⁸ Prije intervjuja, Dora Kovačević se sastala sa Zvonimirom Kamenarom. Kamenar je intervjuiran dan ranije.

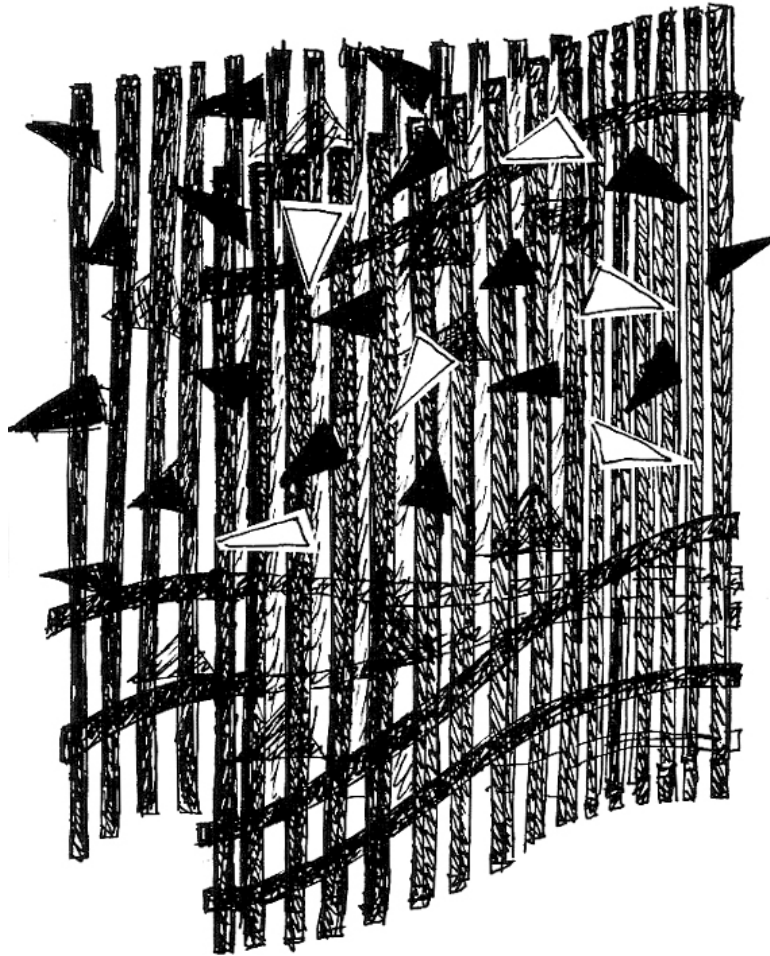
Tina Tomšič:

Istraživala sam Vaš [stvaralački rad] u Arhivu za likovne umjetnosti [HAZU] i vidjela neke grafike i reljefe koji me dosta podsjećaju na skulpturu [u Sisku]. Pronašli smo, [primjerice], ovu skulpturu koja se također zove *Zid*. (*Tina Tomšič pokazuje Dori Kovačević sliku papirnate skulpture Zid iz 1984. godine.*)

Dora Kovačević, Zid, 1984.

Fotografija objavljena uz članak Tomislava Lalina "Otkrivanje terakote i papira" iz srpnja 1985. (Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Tomislav Lalin, "Otkrivanje terakote i papira", Danas, 2. srpnja 1985.)

Dora Kovačević, Zid, 1986.

(preuzeto iz: Nenad Opačić [ur.], Mladi kipari za Univerzijadu '87 [katalog izložbe održane u Galeriji proširenih medija u Zagrebu, 27. studenog – 5. prosinca 1986.], Zagreb : Hrvatsko društvo likovnih umjetnika Zagreb, 1986.)

Dora Kovačević:

Da.

Sagita Mirjam Sunara:

Mislim [da je ta skulptura izrađena] od papira. Je li tako, Tina?

Tina Tomšič:

Da. Ovo je kaširani papir.

Dora Kovačević:

Kaširani papir.

Sagita Mirjam Sunara:

A dimenzije? Koji je to format, sjećate li se? Ne može biti veliko.

Dora Kovačević:

Kocka je takva. (*Rukama pokazuje duljinu cca 0,5 m.*) [Za nju] sam dobila nagradu, baš za tu skulpturu na Salonu mladih. Ne znam je li [to bilo] te godine... (*Ispred sebe stavlja fotografiju makete sisačke skulpture i njezinu fotografiju, a u ruci drži ispis fotografije papirnate skulpture Zid iz 1984. godine.*) Ovdje je papir više kao ploha (*govori o maketi sisačke skulpture*), a ovdje je kao materijal koji; to sam ja onako pod navodnicima zvala *tiha skulptura*, i lagana. Zašto [tiha]? [Jer] sam radila na četvrtom katu, u stanu. Nisam imala atelje. Potreba za formom je [postojala], i onda sam pronašla materijal [s] kojim mogu raditi u takvom prostoru. Materijal je bio vezan uz ono što sam u tom trenutku razmišljala... Nastao [je] cijeli jedan ciklus radova u kaširanom papiru. [Onda] je bila izložba u Galeriji Forum 1987. godine.

A *Zid*? Gledajte, ja sam uvijek imala te – sad malo drugačije – ali dugo vremena su [u mojim radovima] bile [prisutne] arhitektonske teme: prozor, vrata, zid... Ovdje (*govori o papirnoj skulpturi*) je zid u smislu zatvorene [forme] iz koje raste ono što je kolega Kamenar rekao da je "zaustavio u kamenu, da ne raste preko kamena" neki bršljan. (*Smijeh.*) Tu je neki prolaz unutra...

Sagita Mirjam Sunara:

Taj prolaz, otvor me jako asocira na [Vašu skulpturu *Zid* u Sisku]. Čak i ove vitice!

Dora Kovačević:

Da, to ima linije. A čuj, izgleda da ne možeš baš puno pobjeći od sebe! (*Smijeh.*)

Sagita Mirjam Sunara:

Ova maketica [koju smo vidjeli na jednoj od fotografija iz osobne arhive Branimira Karanovića], je li i ona bila izrađena od papira?

Dora Kovačević:

Ovo je bio kaširani papir. (*Pokazuje na fotografiju makete sisačke skulpture.*) Samo je bila na kartonu. Plošno je bilo. A ovo ima strukturu dolje. (*Pokazuje na papirnatu skulpturu Zid.*) Kostur je, mislim, [bio] od žice ili od mreže, i onda je preko [žice] kaširano.

Sagita Mirjam Sunara:

Armatura?

Dora Kovačević:

Da, armatura.

Tina Tomšič:

Pročitat ću Vam jedan citat iz *Vjesnika Željezare*, novina koje [je] izdavala sisačka Željezara. [Citat je preuzet iz članka koji je objavljen] znači povodom Vašeg dolaska u Koloniju: "Do sada uglavnom je radila u čvrstim materijalima, pretežno u drvu, a sada je prikazivala kipove od papira."⁹ Odnosi [li se to] na tu seriju radova od kaširanog papira ili ste u sklopu Kolonije izradili neki rad od papira?

Dora Kovačević:

Ne, nisam stigla. Ovo sam donijela od doma. Sad vidite [da smo] tu bili samo devet dana. Prvi dan [se] razgledava, zadnji dan gledaš što si napravio. (*Smijeh.*) Već sam vam rekla: prezahtjevni su to radovi da bi ti imao puno vremena za nešto [dodatno napraviti]. Pogotovo kad si vezan za ljude koji ti pomažu. Kad sama radim, mogu reći: "Neću sad [raditi] od dva do tri, pa ću [raditi] od dva do tri po noći." Malo se šalim. Ali i to se događa! A kad si ovako vezan uz nekoga, a pogotovo nisam ni sama radila... [Radnici koji su mi bili dodijeljeni kao ispomoć su] radili i za Kuduza, i za Lončarića... Pa je bilo malo sim – malo tam, malo tu – malo preko.

Sagita Mirjam Sunara:

I za Karanovića [su radili. Ali o tome ćemo nešto kasnije.]

Prije intervjua smo razgovarali [o ovome]: je li *Zid* jedina skulptura koju ste tu izradili [za vrijeme Kolonije]?

⁹ N. N., "Umjetnici u Koloniji", *Vjesnik Željezare : list radnog kolektiva Željezare Sisak*, godina XXXIV, br. 12, 28. lipnja 1985., Sisak : Željezara Sisak, str. 12.

Dora Kovačević:

Nije.

Sagita Mirjam Sunara:

Jer [na ovoj fotografiji] vidimo [da radite nešto sa cijevima]...

Dora Kovačević izrađuje malu skulpturu (zapravo svijećnjak) od čelične cijevi i čeličnog lima (fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)

Dora Kovačević:

Sad ste me podsjetili! (Uzima fotografiju na kojoj izrađuje svijećnjak od čelične cijevi.)
Ja sam [još] dvije manje skulpture napravila. Jedna je kod mene. Moram je pronaći, pa ću je fotografirati i poslati.

Sagita Mirjam Sunara:

[To] bi bilo sjajno!

Dora Kovačević:

Mislim da je druga otputovala negdje u svijet, ne znam gdje. Ima dalje svoj put! (*Smijeh.*) Ako je živa. Valjda je! To su cijevi, pa opet ovaj lim, pa je nešto gore vareno... Kao neki svijećnjak. Poslije sam radila takve drvene svijećnjake, malo sakralnije konotacije.

Sagita Mirjam Sunara:

No te dvije [skulpturice, odnosno svijećnjaci, nisu] ostali [u Sisku]? [Smjeli] ste ih odnijeti kući?

Dora Kovačević:

Te su [završile] kod mene. To su mi dečki onako usput, dodatno napravili. (*Smijeh.*)

Tina Tomšič:

Kako birate...

Dora Kovačević:

To je [bilo napravljeno] brzo, jer je bilo manjih [dimenzija]. Molim?

Tina Tomšič:

Pardon. (*Smijeh.*) Kako birate materijale za rad? Koje osobine su Vam važne kod materijala?

Dora Kovačević:

U ateljerskom radu mi je najvažnije da mogu sama sve napraviti. Dakle, [koristim] drvo, papir, ponekad neki lim. U zadnje vrijeme puno radim u tkanini. Ovakve stvari ne mogu [sama napraviti]. U betonu sam isto radila nekoliko [skulptura]. U Zagrebu postoje dvije [skulpture]. Na Savskom nasipu je jedna, jedan reljef u betonu.¹⁰ Ali to

¹⁰ Riječ je o skulpturi, tj. reljefu *Tok* koji je postavljen 2010. godine u Aleji skulptura na savskome nasipu. Postavljanje rada promovirano je 2012. godine (Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Jelena Mandić Mušćet, "Nova umjetnička djela na savskom nasipu", *Vjesnik*, objavljeno na portalu Vjesnik.hr 15. svibnja 2012.)

su radovi za [određene lokacije], većih dimenzija. Naravno, to nisam sama radila. Ali kada radim za izložbu, kad sama istražujem, onda najviše volim sve sama [napraviti] i to mi je užasno bitno. Mislim da je kroz kiparski rad i izvedbu prisutno razmišljanje, i da je to [bitno]. Kad su [ovako velike] dimenzije [u pitanju] ili kad [se koriste] [zahtjevniji] materijali, naravno da nije moguće [sve sam napraviti].

*Dora Kovačević, Tok, 2010., Aleja skulptura na savskome nasipu
(fotografija objavljena na web-stranici Aleja skulptura na savskom nasipu, dostupno na:
<http://alejaskulpturanasavskomnasipu.blogspot.hr/2013_12_01_archive.html>, datum
pristupa stranici: 27. veljače 2016.)*

Sagita Mirjam Sunara:

Ima li simbolike u nekim materijalima koje koristite? Primjerice, [smatrate li da je] drvo topao materijal, [da li ga zato birate za rad]?

Dora Kovačević:

Ne znam.

Sagita Mirjam Sunara:

[Ili ne birate materijale zbog njihovog značenja ili simbolike?]

Dora Kovačević:

Čujte... Ne znam jesam li ja izabrala drvo ili je drvo mene izabralo. (*Smijeh.*) Ne znam. Teško mi je reći. Ima tu i... Ne bih se sad baš htjela hvaliti, ali vrlo sam vješta u nekim zanatima. A s drvom zaista znam, s papirom zaista znam, s tkaninom zaista znam. I tu se onda dobro osjećam, jer kad razmišljam ili naslućujem formu, ne moram se pitati "Kako?" – [to] ide paralelno.

Tina Tomšič:

Vratimo se ovoj skulpturi. Jeste li bili zadovoljni s njenim finalnim izgledom?

Dora Kovačević:

Pa čujte, uvijek je čovjek do jedne mjere zadovoljan. (*Smijeh.*) Ja na njoj [ništa] ne bih mijenjala, ali sad bih voljela da sam imala prilike još nešto napraviti. [Rad] u velikom formatu, koji bi bio jedna varijacija [teme]. Možda u onom trenutku ne, ali sada, s odmakom, ja apsolutno potpisujem tu skulpturu. Sad bi bilo zgodno da postoji neka druga ili prva Željezara, koja bi nas pozvala i rekla: "Deco, odnosno bakice i dedeki, dajte nam napravite nešto ponovo!"

(*Smijeh.*)

Tina Tomšič:

U kojem trenutku za Vas rad postaje završen?

Sagita Mirjam Sunara:

Nismo laka pitanja odabrali!

Dora Kovačević:

Da, da! Pa, to je stvar tajminga... [To] nije vezano uz zadatak koji si zadaješ, nego uz proces. U jednom trenutku ili staneš, ili ideš dalje. Mali korak, mali pomak, otvara velika pitanja. Naravno – rješiva. (*Smijeh.*) Ne znam, teško mi je reći... Samo znam da se kod rada ne događa uvijek [ono]: "Woow!" To se dogodi dva, tri puta u životu, ako imaš sreće. Ako imaš sreće da *tebe* iznenadi ono što napraviš. Meni se to dogodilo par puta, a kad se dogodi – onda ti se otvori novi prostor u koji ulaziš, i počinješ ga osvajati. A [na] ovo pitanje ne znam [odgovor]... Puno mi je jednostavnije mojim studentima reći: "Ne dalje! Ne dalje!"

(*Smijeh.*)

Tina Tomšić:

S ovim bih pitanjem završila [prvi] dio [intervjua. Predlažem da] prošetamo do [Vaše skulpture]. Možda profesorica Sunara ima [još koje] pitanje?

Sagita Mirjam Sunara:

Ja ću sada izvući novi svežanj fotografija. To su fotografije iz [osobne] arhive Branimira Karanovića, koji je [1985.] godine [također] sudjelovao u Koloniji.

Dora Kovačević:

Da. On nas je fotografirao.

Sagita Mirjam Sunara:

Ove fotografije [ne prikazuju] Vas pri radu, nego...

Dora Kovačević:

Ovo je Kuduz.

Ante Kuduz i radnici Željezare Sisak pri radu. Na fotografiji se vidi Kuduzova skulptura Grad '85

(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)

Sagita Mirjam Sunara:

Tako je. Možda [prepoznate] još neka lica. Dakle, Kuduz radi skulpturu [*Grad '85*].

[Ovo ovdje je Branimir] Karanović. On je [u Koloniji] izradio sliku i skulpturu.¹¹ [To je njegova skulptura] koja nije sačuvana, Kuduzova jest.

Branimir Karanović pokraj skulpture Figure III

(osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)

¹¹ Prema podacima iz kataloga izložbe Kolonije likovnih umjetnika 1985. godine, Karanović je u Koloniji izradio nekoliko radova istoga naziva, *Figure III*: fotografiju, serigrafiju, uljenu sliku na platnu i željeznu (čeličnu) skulpturu (Pavica Pirc Petrinjak [ur.], *Katalog izložbe XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak" : Galerijski prostor knjižnice i čitaonice na Lenjinovu trgu, 13. – 27. rujna 1985.*, Sisak : OSIZ Kulture Željezara Sisak, 1985.).

Dora Kovačević:

Ja se ne sjećam [tog] rada.

Nisam sigurna je li Kuduz bio [cijelo vrijeme tu,] ili je dolazio [i odlazio]. [Jer na drugim fotografijama] ga nema. Valjda nije mogao deset dana izdvojiti u komadu.

Sagita Mirjam Sunara:

[Neki] umjetnici [nisu boravili u Sisku cijelo vrijeme], osobito [oni] koji su živjeli [u] Zagrebu... [Njima] je bilo praktičnije putovati.¹²

[Koga vidimo] na ovoj fotografiji?

Ante Kuduz (lijevo), Pavica Pirc Petrinjak (u sredini) i radnik Željezare Sisak (osobna arhiva Branimira Karanovića, ustupljeno ljubaznošću Alme Trauber)

Dora Kovačević:

To je Pavica Pirc [Petrinjak].

Sagita Mirjam Sunara:

Ona je bila voditeljica Kolonije?

¹² Takav je, primjerice, bio slučaj s kiparom Petrom Barišićem. Barišić je to spomenuo u intervjuu koji je s njim obavljen 2013. godine.

Dora Kovačević:

Ona je bila voditeljica Kolonije, ali je u to vrijeme radila – što? Je li bila u muzeju ili je bila samo voditeljica Kolonije? Nekoć su tvornice imale...

Sagita Mirjam Sunara:

Mislim da je vodila [OSIZ] Kulture [Željezare Sisak]. To je bila njena pozicija.

Dora Kovačević:

Ne bih se sad točno sjetila, samo znam da je ona bila [angažirana] oko toga, i da je bila stalno tu s nama.

Sagita Mirjam Sunara:

Karanović je radio i fotografije. Prema [jednoj] fotografiji je izradio skulpturu. [Izradio] je [i jednu] sliku.

Dora Kovačević:

A gdje je? Je li živa [njegova] skulptura?

Sagita Mirjam Sunara:

Nažalost nije.

Dora Kovačević:

(Uzima fotografiju na kojoj Karanović stoji pokraj svoje skulpture ispred tvorničkog pogona.) E, to je Karanović!

Sagita Mirjam Sunara:

Tako je. Sad ćemo Vam pokazati još slika. Prije toga, pada mi još jedno pitanje na pamet. [Već] smo razgovarali o tome; Tina [Vas] je pitala kad osjećate da je rad završen. Je li Vaša skulptura [Zid] bila obojena dok ste Vi bili tu? Jeste li Vi [bili prisutni kada se bojila]?

Dora Kovačević:

Ne.

Sagita Mirjam Sunara:

Jeste li Vi odredili [u] koju boju [će se obojiti]?

Dora Kovačević:

Ne. Mi smo u to doba – barem ja – svi htjeli da to ostane hrđavo. (*Smijeh.*) Međutim, naravno da je crna boja gore; bio [je] crni premaz...

Ali on je sad – što je? [Je li] nestao, ispario ili je apsorbirao?

Sagita Mirjam Sunara:

[Površinski sloj tog premaza] je jako izbljedio pa [skulptura] sad ima jedan onako... Boja izgleda neujednačeno, baca na sivo, a [usto] imamo grafite, što ste [i sami] vidjeli, i kojekakva onečišćenja.

Dora Kovačević:

Da. Dobro.

Sagita Mirjam Sunara:

[No] meni je baš ovo bilo [jako važno]: je li [skulptura] izvorno [trebala biti] obojena?

Dora Kovačević:

Ne, ne. Meni je ona draža ovak', da ima tu rudimentarnu... (*Uzima fotografiju svoje skulpture u ruke.*) Da l' se to može u tom sivom željezu, kako bih rekla, u tom željeznom materijalu s nečim zaštititi? Znam da danas postoje [zaštitni premazi] koji bi onda [spriječili] hrđanje, dakle [zaštitili skulpturu] od atmosferilija, a s druge strane da ne dobije lak (*u zraku napravi vijugavi potez rukom, kao da spreja*), koji na neki način dematerijalizira željezo.

*Dora Kovačević, Zid, obojeni čelik
(foto: Neven Peko, 22. ožujka 2015.)*

Sagita Mirjam Sunara:

[Jako] mi je interesantno [to] što ste rekli. Da [ponovimo još jednom:] je li [Vaša skulptura trebala biti obojena u crnu boju ili samo premazana transparentnim zaštitnim premazom]?

Dora Kovačević:

Trebala je biti samo zaštićena. Do koje mjere, i s kim smo o tome razgovarali – zaista se ne sjećam.

A je li Ružićeva, sad smo vidjeli...

Sagita Mirjam Sunara:

Ružićeva je, kao i Vaša, obojena crnom bojom. [Evo] zašto Vas ovo pitam: kroz razgovore s umjetnicima [otkrili smo da nekoliko skulptura nije izvedeno u skladu sa željama svojih autora]. Umjetnici [su tražili da skulpture] budu dovršene na jedan način, [no to nije bilo ispoštovano]: netko je došao i dovršio [ih] na drugi način. Ne samo da je bilo bojenja, nego su neke skulpture pocinčane [bez znanja i odobrenja]

umjetnika.¹³ [Nama, restauratorima, to predstavlja] velik izazov u procesu odlučivanja [o tome] što [na skulpturama napraviti, odnosno kako ih restaurirati].

[No], interesantno mi je to što kažete da [Vaša skulptura] nije bila zamišljena [tako da bude obojena u crno]. Kad razmišljam [o njoj], izgleda [mi] kao grafika u prostoru. A grafici je baš svojstven taj kontrast [između] crnog i bijelog. Zato sam mislila [da je ona bila zamišljena kao crna skulptura].

Dora Kovačević:

Ne, ja nisam...

Sagita Mirjam Sunara:

Činilo mi se [da joj] ta crna boja [pristaje]. Kao da je dio izvorne ideje!

Dora Kovačević:

Ne. Ona, kad sam je ja vidjela... E, ipak smo mi dolazili kasnije!¹⁴ Jer je ona bila pofarbana, [a ja] nisam bila prisutna. Pa dobro, mora bit... Razumijete? Ali, ovaj, bili smo... Barem [sam ja bila] fascinirana [Džamonjinim spomenikom],¹⁵ i on je još neke druge radove, ako se ne varam, [napravio]... U to doba se govorilo da željezara u Mariboru ima taj neki posebni materijal. Sad, ne znam [je li u pitanju] materijal ili premazi gdje [površina metala] ostaje kao hrđava, a ne hrđa dalje...

Sagita Mirjam Sunara:

Da. Bilo je više umjetnika koji su [željeli izraditi svoje skulpture] u tom materijalu, [jedan od njih je bio] Hamo Čavrk,¹⁶ [no] njemu su podvalili nekakav (*smijeh*) običan čelični lim i onda mu kasnije samo prebojali skulpturu. Još se neka greška dogodila u izvedbi. [Jedan je radnik zavario neke elemente Čavrkove skulpture koji nisu trebali biti zavareni, pa se forma skulpture drastično izmijenila]. Tako da je bio strašno nezadovoljan. Međutim, taj materijal [koji ste spomenuli, taj specijalni materijal koji je proizvodila mariborska željezara], bio je [jako] skup...

¹³ Skulptura Ante Rašića *Govornik* je obojena u srebrnu boju, iako je umjetnik tražio da se na skulpturu nanese samo sloj transparentnog zaštitnog laka. Skulptura *Muškarac i žena* Petra Barišića ostala je nedovršena, ali je čelik pocinčan, što nije (bilo) u skladu s umjetnikovom idejom. I skulptura Jure Žaje *Glava bika* je pocinčana bez umjetnikova znanja i odobrenja. Ta je skulptura trebala biti brunirana.

¹⁴ To se podudara s podatkom da se XV. Kolonija likovnih umjetnika "Željezara Sisak" održavala u lipnju 1985., a da je završna izložba održana u rujnu te godine.

¹⁵ Riječ je o *Spomeniku Edvardu Kardelju* u Sisku.

¹⁶ O fascinaciji Džamonjinom skulpturom u Sisku, odnosno materijalom od kojega je načinjena govorio je i Hamo Čavrk u intervjuu koji je s njim obavljen 2013. godine. Čavrk je želio izraditi skulpturu od istog materijala, ali mu je bilo rečeno da to nije moguće.

Dora Kovačević:

Da, [jako] skup!

Sagita Mirjam Sunara:

Tako da je to bilo rezervirano samo za [umjetnike Džamonjina kalibra].

Dora Kovačević:

Da. Ali je i pitanje da li je u to doba bilo premaza kojih sada ima. (*Pokazuje fotografiju svoje skulpture.*)

Sagita Mirjam Sunara:

Upravo to! Ma oni su uglavnom zaštićivali protiv...

Dora Kovačević:

Protiv hrđe.

Sagita Mirjam Sunara:

[I to onom] crvenom [antikorozijskom temeljnom] bojom. S tim da su neke skulpture dobile luksuz...

Dora Kovačević:

Da, da. A je li ova... (*Pokazuje fotografiju svoje skulpture.*)

Sagita Mirjam Sunara:

[Mislim – nisam baš pažljivo gledala – ali rekla bih da Vaša skulptura] ima...

Dora Kovačević:

Ima li temeljnu boju?

Sagita Mirjam Sunara:

Mislim da [ispod crne boje postoji] temeljni premaz. Ali to ćemo sad zajedno pogledati.

Dora Kovačević:

Može.

Sagita Mirjam Sunara:

Prije nego što odšetamo do Vaše skulpture i [tamo] nastavimo razgovor o [konzervatorsko-restauratorskim] problemima, pokazat [ću] Vam [još] neke fotografije, a Vi ćete nam otkriti [imena] osoba [na slikama].¹⁷

Dora Kovačević:

[Ovo je] Zvonimir "Riba" Lončarić.

Zvonimir Lončarić

(fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)

¹⁷ Odnosi se na fotografije preuzete iz kataloga izložbe XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak".

Sagita Mirjam Sunara:

Kuduz je lijevo, [a tko je na desnoj strani]?

*Ante Kuduz (lijevo) i Grozdan Krstevski (desno)
(fotografije objavljene u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)*

Dora Kovačević:

[Lijevo je] Kuduz. Ne znam [ime drugog umjetnika]. (Uzima sljedeću fotografiju.)

*Slijeva na desno: Likovni i književni kritičar Tomislav Lalin, Miroslav Arsić (?), Vjera Lalin
(supruga Tomislava Lalina), Branimir Karanović, Grozdan Krstevski
(fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)*

Karanović [stoji pokraj Vjere Lalin]. Tomo Lalin [je prvi s lijeve strane]. Vjera Lalin [je u sredini. Drugu dvojicu ne znam.]

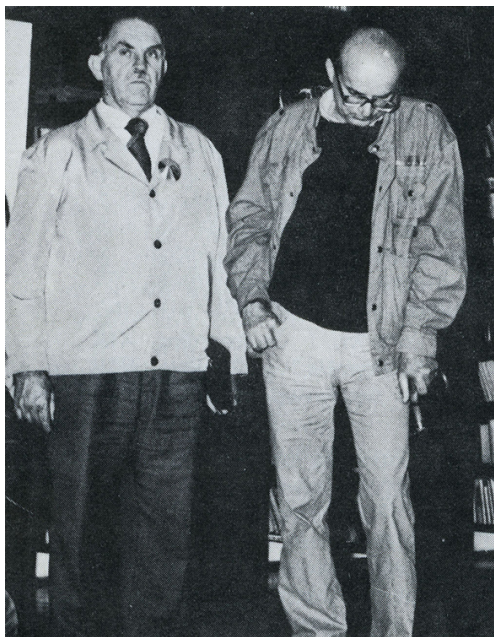
Sagita Mirjam Sunara:

Ovo je... Ne znam [o kome se radi].

Dora Kovačević:

To su neki s onog popisa.

Ovo je "Riba". A ovo je neki majstor.

*Ivan Tomljanović (?) (lijevo) i Zvonimir "Riba" Lončarić (desno)
(fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)*

Sagita Mirjam Sunara:

Je li majstor ili...?

Dora Kovačević:

E, čekaj!

Sagita Mirjam Sunara:

Mislím da je [to] neki slikar.

Dora Kovačević:

Ne, ne. Umjetnik je, al' ne znam koji.

Sagita Mirjam Sunara:

Dobro.

Dora Kovačević:

Tko je ovo dolje? Ne znam.

Ivan Tomljanović (?)

(fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)

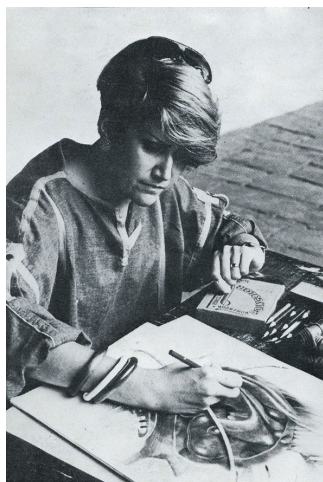
Sagita Mirjam Sunara:

Ja mislim da je to [onaj] isti s prethodne slike. [Ne] čini li Vam se da je [to] isti čovjek?

Dora Kovačević:

Ne. Ne bih ovako rekla... Ovaj ima deblje lice, ali ne znam.

Ovo je Vjera Lalin. Ovo je Vjera, Karanović.

Lijeva fotografija: Vjera Lalin • Fotografije na desnoj strani: Vjera Lalin i Branimir Karanović (fotografije objavljene u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)

(Pregledava fotografije.) Ne znam. To je taj, ovo je onaj... Ovo je onaj (smijeh), a ovo je taj!

Sagita Mirjam Sunara:

Onaj nepoznati. [I ovdje je] Karanović.

Branimir Karanović pri radu (fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)

Dora Kovačević:

Ne, žao mi je.

Sagita Mirjam Sunara:

Karanović.

Dora Kovačević:

Da, da. Oni su da, u tom nekom... To je "Riba" Lončarić.

Zvonimir Lončarić i radnik Željezara Sisak nagnuti nad Lončarićevom skulpturom Čovjek (fotografija objavljena u katalogu XV. Kolonije likovnih umjetnika "Željezara Sisak", 1985.)

Sagita Mirjam Sunara:

Ovo je skulptura za koju ste nam na početku [intervjua kazali] da [ju] je on [napravio].

Dora Kovačević:

Da. Imam jednu fotografiju, mislim, baš s njim... On je, nažalost, pokojan.

Sagita Mirjam Sunara:

Evo, ja sam [završila sa svojim setom pitanja].

Dora Kovačević:

E, ja bih htjela [još] nešto reći.

Drago [mi je] da sudjelujem u ovom projektu. To je [bilo] dvadeset godina intenzivnog rada. [Rada] koji govori o tom dobu i odnosu prema kulturi. Govori da dobre stvari ne moraju biti skupe, preskupe (*smijeh*) u izvedbi. Makar, uvijek netko plati, zar ne? (*Smijeh. Obraća se Tini Tomšič.*) A tebi želim [puno sreće]...

Tina Tomšič:

Hvala!

Dora Kovačević:

...u [izradi] magistarskog rada.

Tina Tomšič:

Hvala! [Predlažem da sada] odšetamo do skulpture i [tamo] nastavimo s intervjuom.

* * *

Tina Tomšič:

Evo nas ispred zgrade u kojoj je smještena capraška knjižnica. Iza nas se nalazi skulptura gospođe Dore Kovačević, *Zid*. Vidimo da je skulptura naslonjena na zid zgrade, [no] ne znamo, [odnosno prilično smo sigurni da] to nije njena izvorna lokacija. Ne znamo je li se ona ranije nalazila na nekom drugom mjestu.

(*Obraća se Dori Kovačević.*) Jeste li [otpočetka] znali da će [Vaša] skulptura [stajati negdje vani]?

*Dora Kovačević i Tina Tomšič ispred skulpture Zid
(foto: S. M. Sunara)*

Dora Kovačević:

Da. Sve su skulpture bile [predviđene za otvoreni prostor]. Zato [i ima te dimenzije, a i] materijal je takav da, uz održavanje, može izdržati vanjske uvjete.

Ja ne znam kad je [moja skulptura] tu smještena, jer kad smo mi [došli] na otvaranje izložbe, bolje rečeno [na zatvaranje] Kolonije, te godine kad sam ja sudjelovala, ona je bila negdje u prostoru... Isto tu [negdje, ali] ne znam točno na kojem platou.

[Moja skulptura] s druge strane ima negativnu formu. Nema nikakve konstruktivne, tj. pomoćne elemente. Ona [jest] neka prepreka, zid, ali ima dvije glavne strane. Ima lice i naličje. (*Smijeh*) Ima pozitiv i negativ. [Zato bi] trebala stajati u prostoru.

Tina Tomšič:

To je [trebalo biti] jedno od [sljedećih] pitanja! [A treba li Vašoj skulpturi] postament? [Ili bi trebala stajati direktno na podu, da njezin doživljaj bude neposredniji? Što bi za nju bila bolja lokacija: zelena površina] ili trg?

(Sagita Mirjam Sunara se priključuje razgovoru.)

Dora Kovačević:

Pa, nisam sigurna za prirodu... Ona je urbanijeg tipa, da tako kažem.

Treba li ići na postament ili ne – o tome u tom trenutku nismo razmišljali. Sad kad se u to malo više razumijem, odnosno [otkako] više pažnje posvećujem konzervatorsko-restauratorskom postupku, [mislim da] bi ona, s obzirom na to da je izrađena od metala, trebala biti malčice odignuta od tla, da ga ne dodiruje, jer će vlaga uvijek [prodirati] odozdo, odnosno neće biti protoka zraka. Čini mi se da bi mogla stajati na nekom malom postamentu, da malo poleti! (*Smijeh.*)

S obzirom na to da sam još uvijek aktivna, [i da sam] autorica [skulpture], ja bih voljela napraviti [prijedlog postamenta] s nekim tko će je poslije postaviti... Ako nađem tu maketu ili na temelju fotografija [bih odredila dimenzije postamenta]. To sigurno [ne bi bilo] nešto visoko, ali da ju se malo digne, da dobije malo...

Sagita Mirjam Sunara:

[Na] doživljaju!

Tina Tomšič:

[Zapravo], da bude reprezentativnija.

Dora Kovačević:

Pa, da. Da ima neki odnos prema tomu, da.

Sagita Mirjam Sunara:

[Vaša skulptura] je sada prislonjena uza zid. [A Vaša je ideja bila da je se] može obići [i pogledati sa svih strana], ne samo s jedne.

Dora Kovačević:

Da. [Jer] ona je s druge strane isto [ovo što tu vidimo], samo [u] negativu. [Hoću reći], s druge strane nema nikakvih šavova ili skrivenih podstava. (*Smijeh.*)

Tina Tomšič:

Već ste to spominjali...

Dora Kovačević:

Oprosti! Ona bi možda mogla biti ispred neke fasade ili [nešto slično], ali ne [bi smjela biti ovako postavljena]. Ovo ju je spasilo da ne strada više, [jer se nalazi] ispod nadstrešnice. I malo je koso postavljena (*pokazuje nogom na donji dio skulpture*), možda namjerno, [možda] slučajno, [pa ispod cirkulira] zrak. Ona zapravo leži na jednom rubu. Na bridu.

Tina Tomšič:

Jesu li Vas [organizatori Kolonije] pitali [gdje biste željeli da] skulptura bude postavljena?

Dora Kovačević:

Ne sjećam se.

Tina Tomšič:

Znate li tko je odlučivao o tome [gdje će skulpture biti postavljene]?

Dora Kovačević:

Ne. Ne sjećam se. Ali gledajući danas gdje su postavljene, [mislim da se] to lijepo počelo popunjavati.

Sagita Mirjam Sunara:

[Kad] ste Vi došli [u Koloniju, je li neka skulptura već bila postavljena oko Željezare ili u naselju?]

Dora Kovačević:

Da! Sad, ne sjećam se točno, ali znam da je uz onu cestu (*rukom upućuje na cestu koja vodi prema ulazu u Željezaru*) [bilo postavljeno] nekoliko [skulptura].

Tina Tomšič:

[Budući da je Vaša] skulptura [bila namijenjena izlaganju] na otvorenom, je li Vas brinulo što će se s njom tijekom vremena dogoditi?

Dora Kovačević:

Više [me brinulo što će se s njom dogoditi] tijekom rata! A ovo je sudbina dobra ili loša, zavisi o gospodarstvu.

Tina Tomšič:

Što mislite o njenom trenutnom stanju? Što Vam [na njoj] najviše odvlači pažnju?

Dora Kovačević:

Gore ima nekakvih natpisa... No, koliko vidim, nije izgrebana, i to mi se čini da je najvažnije. Jer sve ovo se da sanirati, a iskreno [rečeno – to je] teško i izbjeći.

Tina Tomšič:

[Mislite li da su] promjene [koje vidimo na skulpturi promijenile način na koji je promatrač] doživljava?

Sagita Mirjam Sunara:

[Govorimo o] promjeni materijala, [primjerice]: blijedenje boje, korozija...

Dora Kovačević:

Pa, ne.

Sagita Mirjam Sunara:

Utječu [li promjene u materijalu] na doživljaj koji promatrač ima [kada gleda ovu] skulpturu? [U stanju u kakvome je sada, koliko je ona bliska] Vašoj izvornoj zamisli?

Dora Kovačević:

Ne znam. Iskreno rečeno, [te mi promjene] ne smetaju. Dobro, tu gdje se više vidi da je [metal korodirao]... (*Rukom pokazuje donji dio skulpture.*) Ali tu gdje je [boja] malo izblijedila, to mi se čak više sviđa [od izgleda koji je skulptura imala] kad je bila [svježe obojena].

A bila je obojena radi zaštite, [jer si tvornica] koja se bavi željezom vjerojatno nije mogla dozvoliti da joj nešto što, kao, vrijedi, propada na otvorenom... Mislim da danas ima i drugačijih načina da se [metal] zaštiti [od korozije], da to ne mora biti sjajni lak. [Jer sjajan lak] ili boja, [ako nisu dio umjetnikove zamisli], dematerijaliziraju osnovni materijal. Mislim da [su svi ovi radovi zamišljeni] u željezu. Taj željezni lim, koji nije plemenit, jer govorimo o crnoj metalurgiji; taj crni lim – doduše, ovdje sad crniji nego što [sam po sebi jest] – mislim da bi na tome trebalo igrati... Ne znam, možda je kolega „Riba“ Lončarić – on je inače farbao svoje skulpture – možda je on mislio koji detalj [obočiti]... Vidjela sam [skulpturu] od Peruška [Bogdanića], ona ima tu osnovnu, smeđu boju.

Sagita Mirjam Sunara:

[Bogdanić je rekao da je želio da njegova skulptura] bude crvena. [Rekao mi je da je on čak] odabrao poziciju za svoju skulpturu, i da mu je bilo važno da [postoji] kontrast [između skulpture i površine na kojoj stoji]. S druge strane, Ante Rašić je strašno nezadovoljan time što njegova skulptura ima završni premaz srebrne boje. Rekao je [da je skulptura bila zamišljena tako da ostane u boji metala], samo da bude zaštićena slojem transparentnog laka. Srebrna boja [koja je na skulpturu nanesena nakon što je on otišao iz Kolonije, bez njegova znanja i odobrenja], poništava [umjetnikovu izvornu] zamisao. [A ta je bila]: osnovni materijal koji govori sam za sebe. Upravo ovo što ste Vi sad rekli!

Dora Kovačević:

Da.

Tina Tomšič:

Gdje je, po Vama, granica između starenja i propadanja?

Dora Kovačević:

To se valjda vidi! (*Smijeh.*) Sad, kod ljudi je to malo drugačije. (*Smijeh.*)

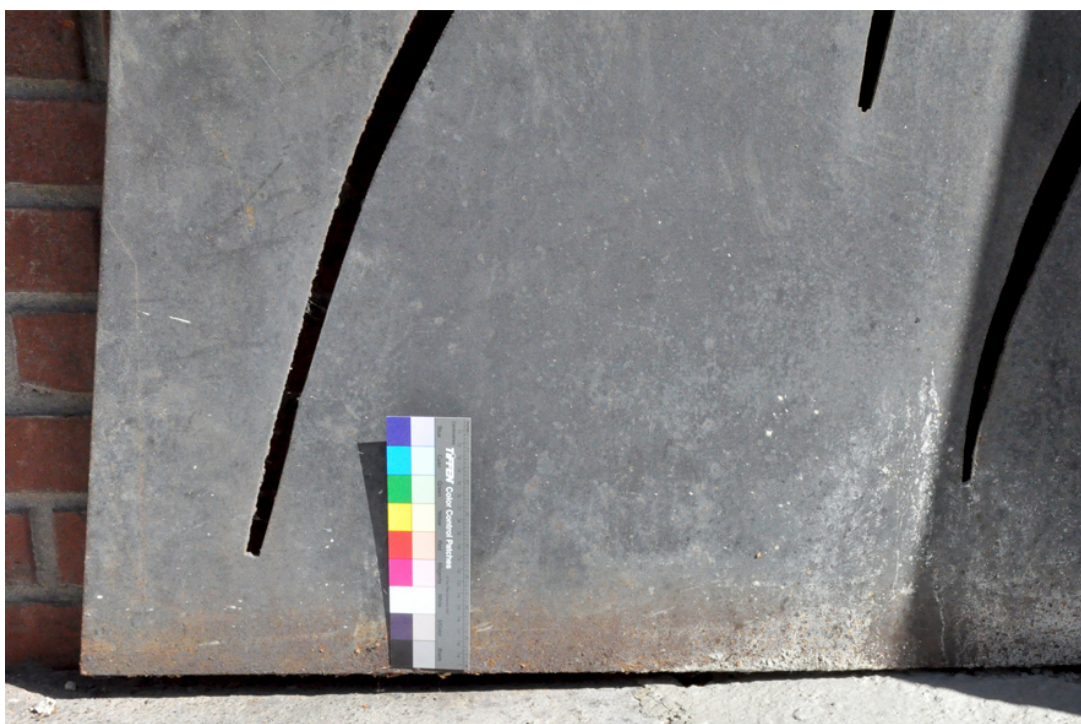
Sagita Mirjam Sunara:

Ako, [primjerice], govorimo o obojenoj skulpturi, do koje mjere tolerirate blijeđenje boje? [Kada kažete]: ovo [do sada je bilo prihvatljivo], ali mislim da sada treba nešto [poduzeti]?

Dora Kovačević:

Mislim da se to ne može općenito reći, da to ovisi o pojedinom radu i o toj nekoj ideji je li ti to važno ili ti nije važno. Nama, [umjetnicima], kad radimo – barem ja tako mislim – najvažnije je napraviti [rad]. Onda se najedanput skupi... Hm, najedanput! Skupi se jedan vremenski period za koji nisi računao da će brzo proći, i sad kad imaš taj odmak, onda imaš drugačiji odnos.

Meni je zbilja drago da je [moja skulptura] u stanju u kakvom je, i mislim da [joj] ne trebaju nikakvi veliki zahvati. Dobro, vi restauratori uvijek imate male ili velike mise oko naših radova. (*Smijeh.*) Ja osobno ne vidim [nikakav problem: ništa nije izgubljeno], svi dijelovi su tu, samo treba malo tu hrđu odozdo pokušati [srediti]. Vidite, ona je s ove strane (*pokazuje lijevu stranu skulpture*) više, a s one strane manje [odignuta od poda]. Možda tamo niti ne leži [skroz na betonu], možda je to [sretna okolnost] ili...

*Donji dio skulpture zahvaćen je korozijom
(foto: S. M. Sunara, 2012.)*

Sagita Mirjam Sunara:

A boju biste zadržali? Ovaj premaz [ne biste željeli odstraniti]?

Dora Kovačević:

A što Vi mislite, [da se vrati na] sjajno? Ja to ne bih.

Sagita Mirjam Sunara:

Ne želim Vam ništa sugerirati, ali [vratit ću se opet na] Rašićevu skulpturu.

Dora Kovačević:

On bi je htio vratiti [u izvorno stanje]?

Sagita Mirjam Sunara:

Kao restauratoru, [meni bi kod te skulpture plan bio] odstraniti sve što nije dio [umjetnikove] izvorne zamisli; sve što je [skulpturi dodano] bez njegova znanja i [suglasnosti].

Dora Kovačević:

E, da!

Sagita Mirjam Sunara:

[To gotovo da i nije njegov rad!] U tom bih se slučaju usudila [odstraniti sve] premaze [sa skulpture], i zaštititi [površinu metala slojem transparentnog laka], onako kako je [to umjetnik] izvorno [zamislilo].

Dora Kovačević:

Da. Gle...

Sagita Mirjam Sunara:

Jer je to [bila njegova] izvorna ideja. [Kod Vaše nam je skulpture bilo važno utvrditi je li crna boja koju sada na njoj vidimo dio izvornog koncepta.]

Dora Kovačević:

Ja ju sad sigurno ne bih skidala na hrđavo! Mislim da bi trebalo vidjeti što je s druge strane, [kako ta druga strana izgleda, koliko je sačuvana], i [onda] se odlučiti za neku sredinu. Za neku sivu, tamnosivu [boju površine]...

Ne znam što bih [napravila]. Iskreno, nisam uopće o tome razmišljala. Znam [da] kad sam došla, kad sam vidjela da je ona [pofarbana] u crno, [onako] polusjajno, da sam [malo zastala], jer [to nije bio materijal koji sam ja imala u sjećanju]. Dok radiš u tom materijalu, on *je* zapravo siv, on još nije hrđav.

Tu je ta sivo-crna boja, mislim da bi [je] bilo dobro [sačuvati].

Sagita Mirjam Sunara:

U očuvanju [djela] suvremene umjetnosti vrijede drugačija pravila nego kad radite na slici staroga majstora ili na skulpturi iz 18. stoljeća. [Tu ponekad] treba restaurirati ideju, izvornu ideju, [a] to je [i ovdje] poanta.

[Kod nekih skulptura iz Parka imamo velike dvojbe. Na nekoj skulpturi, primjerice, imate] premaz koji je naknadno dodan, ali koji je star koliko i skulptura. Dakle, ima starosnu vrijednost. Ima i [svoje mjesto] u memoriji ljudi: [otkad ljudi pamte skulpturu, pamte je s tim premazom. Odstranite li premaz,] to više nije ta skulptura. Međutim, ako je umjetnikova izvorna ideja [bila da skulptura nema premaz], onda je [mi takvu trebamo prezentirati]. Trebamo restaurirati ideju, a ne materijal star 35 godina.

U tom nam je smislu [ovaj intervju] važan: [pokušavamo utvrditi] kako ste Vi zamislili [ovu skulpturu]. Ako je [crna] boja dodana mimo Vaše volje, mijenja li ona doživljaj [skulpture]? Vi ste znali kakav efekt želite postići, kako bi je promatrač trebao doživjeti. [Je li se to sad, s ovom bojom, promijenilo?]

Dora Kovačević:

Ja bih se vratila na Vaše pitanje. Ovo starenje je prihvatljivo, (*pokazuje gornji dio skulpture*) [tu se ne radi o] propadanju. Propadanje je počelo tu dolje. (*Nogom upire u donji dio skulpture koji je zahvaćen korozijom.*)

(*Smijeh.*)

Tina Tomšič:

To je ono šta nas zanima! Kao što znate, u [okviru] projekta [zaštite i očuvanja Parka skulptura u Sisku] sve će skulpture bit restaurirane.

Sagita Mirjam Sunara:

Jednom, ne odmah!

Tina Tomšič:

Jednoga dana. (*Smijeh.*) Prošle godine je restaurirana skulptura Josipa Diminića *Objekt II*. Što bi, po Vama, bio poželjan ishod restauratorskog zahvata na Vašoj skulpturi?

Dora Kovačević:

Da se očisti, zar ne? Da se [spriječi] ovo hrđanje (*pokazuje na donji dio skulpture*) i da se odigne, jer očito je...

Tina Tomšič:

Od poda.

Dora Kovačević:

Da l' je tu sad nešto curilo... (*Pogledava prema gore. Prilazi desnoj strani skulpture*) [S druge strane je manje zahvaćena korozijom.] Da li je to zato jer je tu [skulptura] malo odignuta [od poda], pa nije vukla [vlagu]... Sad, nije to drvo pa da povuče [vlagu], ali...

Sagita Mirjam Sunara:

[Bez obzira što se ne radi o drvu, nego o metalu] – tu dolje se zadržava vlaga. [To pospješuje koroziju.]

Dora Kovačević:

Da. [Ponavljam], definitivno bi trebalo vidjeti što je s druge strane. Druga strana će vjerojatno biti manje [oštećena], ali ako je ovo (*pokazuje boju na skulpturi*) proces [propadanja] same boje, [odnosno ako nije uzrokovan] atmosferilijama, onda će i sa stražnje strane [situacija] biti slična, zar ne?

Sagita Mirjam Sunara:

Tako je.

Tina Tomšič:

Je li neko Vaše [djelo] već bilo restaurirano?

Dora Kovačević:

Da! (*Smijeh.*) Baš sam se sad sjetila da je jedan [moj] rad, [jedna skulptura od drva] u Hušnjakovom, u Krapini, [bila restaurirana]. I tamo [se održavala likovna] kolonija.¹⁸

I [još] tri rada. Dva su dobila gelere: jedan u Jamnici, jedan u Novoj Gradišci i jedan u selu Dragonožac pokraj Zagreba.

Tina Tomšič:

Jesu li Vas obavijestili o [restauratorskom zahvatu]?

Dora Kovačević:

Nisu. Osim ovog jednog... Sad ste me potaknuli da malo okrenem telefon, i da vidim [što je napravljeno].

Tina Tomšič:

Želite li da Vas se obavijesti o restauratorskom zahvatu na ovoj skulpturi?

¹⁸ U Krapini se od 1976. do 1982. godine održavao međunarodni kiparski simpozij. Skulpture koje su nastale u okviru simpozija postavljene su u šumi na brdu Josipovac (Park skulptura „Forma prima“). Restauriranje skulptura provodi se od 2004. godine (podatak preuzet s *web*-stranice Pučkog otvorenog učilišta Krapina, Forma prima, dostupno na: <http://www.krapina.net/forma_prima.asp>, datum pristupa stranici: 29. veljače 2016.).

Dora Kovačević:

Svakako! Pogotovo zato [što] sam sad u ovom procesu. Inače nisam toliko vezana uz ono što izađe iz ateljea. Ali neke stvari ne dam iz ateljea! (*Smijeh.*)

Tina Tomšič:

Kakav je osjećaj ponovno se vratiti u Sisak?

Dora Kovačević:

Pa, drago mi je. Ja sam u međuvremenu bila jedanput ili dvaput [u Sisku]. Nešto smo kolega i ja tu tražili, pa smo gledali i tako... I u gradu sam bila. Vidjela sam da su lijepo sanirali obalu. Sada, dok sam prolazila, vidjela sam da su [obnovili riječnu dizalicu]. I vidjela sam šest, sedam labudova koji su letjeli iznad rijeke. (*Smijeh.*)

Samo mi je žao tih promjena, koje su očito neminovne, oko Željezare i Rafinerije. To, nažalost, nije izoliran slučaj. To je tako.

Tina Tomšič:

[Na kraju Vam želim zahvaliti] što ste odazvali pozivu i sudjelovali u intervjuu.

Dora Kovačević:

Hvala, i sretno s radom!

Tina Tomšič:

Hvala!